

Marek Maciejczak

Refleksja w Husserlowskiej teorii świadomości

Studia Philosophiae Christianae 50/2, 69-83

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

MAREK MACIEJCZAK

REFLEKSJA W HUSSERLOWSKIEJ TEORII ŚWIADOMOŚCI

Streszczenie. Świadomość jest podstawą świata ludzkiego życia we wszystkich jego aspektach, również w aspekcie osobowym. Szczególną postacią świadomości jest refleksja. Ma ona największe znaczenie dla jedności, jednolitości, złożoności i efektywności systemu, jakim jest świadomość. Z punktu widzenia historii fenomenologii, kolejne jej przekształcenia – realistyczna, transcendentálna i genetyczna są etapami refleksji rozumianej jako „spojrzenie niezaangażowanego obserwatora”. Skoro rdzeniem metody fenomenologicznej i warunkiem możliwości fenomenologii jest refleksyjność świadomości, nic dziwnego, że fenomenologia nie ma żadnej z góry ustalonej logiki i metodologii, ponieważ swoją metodę i sens może uzyskać poprzez wciąż ponawiany namysł nad sobą.

Słowa kluczowe: Husserl, fenomenologia, refleksja, świadomość

1. Etapy rozwoju Husserlowskiej teorii świadomości. 1.1. Psychologia aktów. 1.2. Fenomenologia aktów. 1.3. Fenomenologia transcendentálna. 1.4. Fenomenologia genetyczna. 2. Świadomość jako system intencjonalnych funkcji. 3. Podsumowanie.

W późnym dziele *Medytacje kartezjańskie* Husserl napisał: „Wszystko co dla mnie istnieje, istnieje w ten sposób dzięki aktom mojej poznającej świadomości, jest dla mnie doświadczanym korelatem mojego doświadczenia, czymś pomyślanym mojego myślenia, wytworem teoretycznym mojego teoretyzowania, czymś naocznie rozumianym

mojego naocznego rozumienia”¹. Dla twórcy fenomenologii świadomość była podstawą sensu świata ludzkiego życia we wszystkich jego aspektach, założeniem wszelkiego możliwego doświadczenia. W artykule przedstawię etapy rozwoju Husserlowskiej teorii świadomości, a następnie jej współczesną interpretację w pojęciach systemu auto-poietycznego, zwracając uwagę na refleksję jako konieczną funkcję kształtowania się osobowego i indywidualnego aspektu tego systemu.

1. ETAPY ROZWOJU HUSSERLOWSKIEJ TEORII ŚWIADOMOŚCI

1.1 PSYCHOLOGIA AKTÓW

Świadomość była przedmiotem dociekań Husserla już w jego pierwszej książce *Filozofia arytmetyki* (1891), w której starał się określić sens pojęć matematycznych w odwołaniu do refleksji nad relacjami psychicznymi, czyli sposobami, w jakich rozważa się przedmioty matematyczne. Był przekonany, że formalna definicja nie wystarcza do uzasadnienia pojęć matematycznych i poszukiwał ich uzasadnienia w doświadczeniu.

Występując przeciwko bezpodstawnemu teoretyzowaniu w matematyce i fizyce, wskazywał na naoczne podstawy przedstawień symbolicznych, na tzw. „momenty figuralne”². Przykładowo, pojęcie wielkości ma za podstawę konkretne wielkości, zbiory określonych obiektów. Jest ono uzyskane w akcie abstrakcji, w której pomijamy rodzaj przedmiotów i chwytamy to, że jest ich wiele, że są ze sobą połączone w wielość. Abstrahując od konkretnych elementów zbioru, spostrzegamy od razu „tłum ludzi”, „aleję drzew”, „klucz gęsi”, itd. Właśnie owe momenty figuralne są podstawą przedstawienia symbolicznego, pozwalają uzyskać takie pojęcia, jak pojęcie „czegoś”, „jedności”, „liczby” itd. Również inne pojęcia elementarne, np.: jakość, intensywność

¹ E. Husserl, *Medytacje Kartezjańskie*, tłum. z niem. A. Wejs, Warszawa 1982, 119.

² Husserl wskazał na Brentana i jego psychologię opisową, opartą o doświadczenie wewnętrzne i ścisły opis tego, co w nim dane. Por. E. Husserl, *Phänomenologische Psychologie*, Vorlesungen Sommersemester 1925, wyd. Walter Biemel, Den Haag 1968, 302–303, Husserliana IX.

ność, miejsce, czas, itd., oraz pojęcia i relacje na nich oparte: wielość i jedność, całość i część, równość, podobieństwo, należy określić opisowo, poprzez analizę aktów, w których je uzyskujemy. Wymienione pojęcia odnoszą się do duchowych tworów (*geistige Schöpfungen*), nie do rzeczy samych, lecz do aktów i procesów świadomości – sposobu, w jaki je rozważamy³.

1.2. FENOMENOLOGIA AKTÓW

W *Badaniach logicznych* (1900–1901) Husserl kontynuował analizę sposobów, w jaki przedmioty myśli są nam dane i jak owymi reprezentacjami się posługujemy⁴. Wiążąc akt poznania, znaczenie i przedmiot, starał się odpowiedzieć na pytanie, jak w akcie poznania może być ujęty przedmiot w swoich własnościach⁵. W stosunku do świadomości, Husserl uznał za obowiązującą zasadę bezzałożeniowości. Wymagała ona od teorii poznania, aby abstrahowała od wszystkiego, co metafizyczne, psychiczne i fizyczne. Bronił w ten sposób autonomii fenomenologicznego wyjaśniania. Twierdził, że w stosunku do twierdzeń fenomenologicznych twierdzenia innych nauk nie mają mocy wyjaśniającej ani nie wynikają z nich logicznie⁶. Badanie fe-

³ E. Husserl, *Philosophie der Arithmetik*, Halle 1891.

⁴ Husserl przeciwstawił się redukcji problemów epistemologicznych do problemów psychologicznych, fizjologicznych itd., bronił uniwersalnej ważności praw logiki i matematyki jako obiektywnych treści, niezależnych od konkretnych aktów psychologicznych. Prawdy logiczne stanowią po prostu idealne warunki możliwości wszelkiego poznania, obowiązują nie dlatego, że możemy je ogarniać myślą, lecz możemy je poznać właśnie dlatego, że obowiązują. Prawa te mają aprioryczny charakter.

⁵ Zob. E. Husserl, *Logische Untersuchungen. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, tom II, część I., 8, Tübingen 1993. „Jak spotykają się uzasadnione poznanie z naturą rzeczy? Czy poznanie ujmuje rzeczy i zatrzymuje w subiektywności, czy też je odwzorowuje i nosi w sobie pewien obraz, który w przypadku uzasadnionego poznania wiernie odzwierciedla naturę rzeczy?” E. Husserl, *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906–07*, red. U. Melle, Den Haag 1984, 150; Tenze, *Phänomenologische Psychologie* XXIV.

⁶ Nawiązując do swoich artykułów, zamieszczonych w: *Świadomość i sens. Kant, Brentano, Merleau-Ponty, Husserl*, Warszawa 2007 oraz *Intencjonalność i znaczenie językowe*, Warszawa 2010.

nomenologiczne ma charakter eidetyczny – chodzi o przeżycia ujęte wyłącznie w ich istocie. Husserl starał się wyjaśnić, jak to, co idealne i obiektywne (np. przedmioty matematyczne, prawa logiczne), zostaje ujęte „samo w sobie” w strumieniu realnych przeżyć, jak dane jest ono świadomościowo (jako psychiczne i subiektywne) i jak staje się „osiągnięciem poznawczym” podmiotu. W tym celu Husserl odwołał się do „cudownej własności świadomości”, do której odwołują, jak powiada, wszystkie metafizyczne zagadki dotyczące teorii rozumu, do intencjonalności⁷. Co za tym idzie, znaczenie i funkcje, jakie przypisywał świadomości, zmieniały się wraz z rozwojem jego badań nad intencjonalnością.

W *Badaniach logicznych* Husserl wymienia trzy znaczenia nazwy „świadomość”: 1. splot przeżyć psychicznych – jedność strumienia przeżyć, 2. wewnętrzne uprzytomnianie sobie własnych przeżyć psychicznych – refleksję skierowaną na swoje przeżycia jako przedmioty, 3. akty – przeżycia psychiczne. Określenie świadomości jako strumienia przeżyć, kompleksu, wiązki, nawiązuje do Hume’a pojęcia świadomości. Jedność świadomości stanowią realne kompleksy, wiązki psychicznych przeżyć, a dokładniej ich efektywnych odpowiedników, które mają w sobie zasadę współwystępowania i stapiania w większe całości. Świadomość jest efektywną całością, sumą przeżyć, a każde z nich jej częścią. W koncepcji świadomości w *Badaniach logicznych* Husserl oddzielił intencjonalność jako wewnętrzną jej cechę, od odniesienia do przedmiotu i od odniesienia do przedmiotu realnego. Oddzielił apercepcję (ujmowanie), które tworzy warunki świadomości przedmiotu, od skierowania na przedmiot. Przyjął, że wszelki sens pochodzi od intelektu, zawarty jest w ujęciach, natomiast doświadczenie zmysłowe jest „okazją” do wyzwolenia się odpowiedniego sensu, jego egzemplifikacji.

W rezultacie świadomość została określona jedynie przez wewnętrzną strukturę samego aktu i przez funkcje, jakie w nim się dokonują, a wykluczono odniesienie aktu do różnego od niego przedmiotu.

⁷ E. Husserl, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. Księga pierwsza, przełożyła i przypisami opatrzyła D. Gierulanka, Warszawa 1975, 264.

Przedmiot pozostał nieanalizowanym bliżej biegunem aktu. Brakowało tu jednak przekonującej argumentacji przemawiającej za twierdzeniem, że w spostrzeżeniu świadomość kieruje się bezpośrednio na rzecz w przyrodzie, że nie ma dwóch przedmiotów, z jednej strony intencjonalnego a z drugiej – rzeczywistego. Może z tego względu, w późniejszym okresie rozwoju swoich poglądów Husserl krytykował swoje *Badania logiczne* jako jednostronnie skupione na statycznie pojętej strukturze aktu⁸.

1.3. FENOMENOLOGIA TRANSCENDENTALNA

Pytanie o przedmiotowe odniesienie aktów postawił Husserl w *Ideach czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii* (t. I 1913). Wyraźnie odróżnił intencjonalność, jako świadomość przedmiotu od odniesienia do przedmiotu i wprowadził noemat, jako czynnik tworzący owo odniesienie⁹. Przeżycie kryje w sobie swój przedmiotowy sens – intencjonalny obiekt – i to właśnie stanowi główny zrąb intencjonalności¹⁰. Przeżycie można rozważać w dwóch aspektach: jako przedmiot – ustalać jego części i momenty efektywnie je budujące, oraz jako świadomość czegoś – przypomnienie czegoś, sąd o czymś, wola czegoś. Do aspektu pierwszego (noetycznego) Husserl zalicza: skierowanie spojrzenia czystego Ja na przedmiot (nadawanie sensu „domniemany” przedmiotowi, który Ja „ma na myśli”), uchwycenie tego przedmiotu, zatrzymanie go w myśli, gdy spojrzenie zwraca się ku innym przedmiotom w zasięgu domniemywania; również działania, takie jak eksplikowanie, odnoszenie jednego do drugiego, zbieranie razem, zajmowanie postaw żywienia przeświadczeń, przypuszczania, wartościowania itd.¹¹. Aspekt noetyczny przeżycia intencjonalnego za-

⁸ Jednostronne zorientowanie na akt, zaniedbanie strony przedmiotowej, Husserl krytykuje w *Wykładach z teorii znaczenia*, E. Husserl, *Vorlesungen über Bedeutungslehre. Sommersemester 1908*, red. U. Panzer, Den Haag 1987, par.2 (*Phänomenologische Psychologie* XXVI).

⁹ Tenże, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga pierwsza*, dz. cyt., par. 129 (*Idee I*).

¹⁰ Tamże, 290.

¹¹ Tamże, 284.

wiera aspekt noematyczny przeżycia, jego „sens”. Inaczej mówiąc, noetycznej zawartości przeżycia odpowiada noematyczna treść – noemat. W spostrzeżeniu tkwi immanentnie jego „sens” – „to, co spostrzeżone jako takie”, w sądzeniu – „to, co się sądzi jako takie”, w przypomnieniu – „to, co przypomniane jako takie”, w podobaniu – „podobające się, jako takie”¹².

Fenomenologiczna refleksja objęła akty intencjonalne oraz ich intencjonalne korelaty – przedmioty tak, jak są w aktach dane (domniane), fenomenologia opisowa przekształciła się w transcendentalną¹³. Husserl pokazał, jak różne rodzaje aktów odpowiadają za odpowiednie rodzaje przedmiotowości. Opisał istotowe formy noetyczno-noematycznych struktur przeżyć, zwłaszcza spostrzeżenia, przypomnienia i fantazję.

1.4. FENOMENOLOGIA GENETYCZNA

Opis korelacji noetyczno-noematycznej zakładał jeszcze swoją podstawę, tło aktów – horyzont umożliwiający poznawczą efektywność świadomości oraz swoistą dynamikę podmiotu¹⁴. Husserl sięgnął do historii tworzenia się świadomości przedmiotowej, zainicjował fenomenologię genetyczną (1917–1921). Doszedł do wniosku, że dopiero odsłonięcie horyzontu doświadczenia umożliwia opisanie sposobów, w jakie świadomość konstytuuje spójny i nacechowany prawidłowościami świat, w którym dane są jednostki każdej dziedziny i kategorii, w tym także przedmioty transcendentne (rzeczy). Miejsce intencjonalności jako cechy aktu, a następnie intencjonalnej świadomości, zajęła zorganizowana w jeden system wielość intencjonalnych podsystemów i ich przedmiotowych odpowiedników, wnoszących do danej sytuacji

¹² Podobnie jak w *Badaniach logicznych*, zauważamy, że intencjonalne skierowanie jest cechą przeżycia: kiedy „wysłuchujemy jedynie samego tego przeżycia”, noematyczny odpowiednik istnieje niezależnie od tego, czy cokolwiek w rzeczywistości odpowiada mu, czy nie.

¹³ Tamże, par. 101, 104.

¹⁴ Husserl uwzględnił dynamikę Ja częściowo już w *Ideach II*. E. Husserl, *Idee czyste fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga druga*, tłum. z niem. D. Gierulanka, Warszawa 1974.

epistemicznej konieczny horyzont doświadczenia. Husserl zarysował ideę „systemu intencjonalnych operacji”, którego korelatami są jednostki każdej dziedziny i kategorii: przedmiot transcendentny, rzecz, spójny i nacechowany prawidłowościami świat¹⁵. Nie wskazał jednak zasad konstytucji owego systemu; pozostawił jedynie szereg rozrzuconych uwag, analiz, spostrzeżeń itd., dotyczących jego elementów, struktur, procesów, warstw, reguł i zasad działania.

2. ŚWIADOMOŚĆ JAKO SYSTEM INTENCJONALNYCH FUNKCJI

Naszym zdaniem, teoria systemów samozwrotnych (autopoietycznych) jest właściwym narzędziem pojęciowym, potrzebnym do scaleńia podanych przez Husserla elementów¹⁶. W jej świetle można zrozumieć ową skomplikowaną całość, jaką jest świadomość, podstawy jej niezwyklej efektywności oraz kruchej autonomii – względnej niezależności od systemów, w których jest umieszczona. Przedstawiając zarys systemu świadomości, ukażemy powiązanie refleksji, jako czynności świadomości, warunek dostępności strumienia przeżyć dla niej samej i refleksyjności jako cechy konstytutywnej systemu.

Świadomość, twierdzi Husserl, staje się jednolitym system, jednością dla siebie, gdy reprezentuje całość *cogitationes* (treści) w swojej centralnej części – Ja, identycznym biegunie przeżyć¹⁷. Wyjaśniając,

¹⁵ E. Husserl, *Posłowie do moich Idei*, tłum. z niem. J. Szewczyk, w: *Drogi współczesnej filozofii*, wybrał i wstępem opatrzył M. J. Siemek, Warszawa 1978, 75.

¹⁶ System autopoietyczny to jedność charakteryzująca się swoistymi relacjami pomiędzy jej składowymi a wytwarzającymi owe składowe procesami: składowe współdziałając, rekursywnie wytwarzają, utrzymują i odtwarzają ten sam kompleks procesów, który jej wytworzył. M. Zeleny, *Autopoiesis: A Paradigm Lost?*, w: *Autopoiesis, Dissipative Structures and Spontaneous Social Orders*, red. M. Zeleny, Boulder 1980, 4. Luhmann podkreśla, że „podstawowym obiektem teorii systemów nie jest obiekt (ew. rodzaj obiektu) typu ‘system’, ale różnica pomiędzy systemem i środowiskiem”. N. Luhmann, *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt am Main 1993, 115–116.

¹⁷ Husserl wyklucza odwołanie się do zewnętrznego, formalnego czynnika wnoszącego ową jedność. W tym przypadku przeżycia stanowiłyby łańcuch następujących po sobie heterogenicznych elementów. Świadomość byłaby linearnym następstwem prze-

jak świadomość doświadcza siebie, Husserl odwołuje się do pojęcia rozszczepienia Ja (*Ich-Spaltung*). W rezultacie rozszczepienia ponad Ja pochłoniętym światem, świadomością empiryczną udostępniającą spontanicznie i bezrefleksyjnie świat, w którym żyjemy i działamy, osadza się Ja jako nieuprzedzony obserwator – Ja może obserwować Ja spełniające akt¹⁸. Przeżycia są zasadniczo spostrzegane w refleksji. Refleksja jest późniejsza w stosunku do aktu, na który się kieruje. Dlatego Ja reflektujące pozostaje ukryte, anonimowe. Dopiero na wyższym stopniu spełnione akty refleksji mogą stać się przedmiotem¹⁹.

Refleksja jest konieczna do wprowadzenia ważnego rozróżnienia między przedmiotami, które świadomość sama tworzy (konstruuje) i całkowicie za nie odpowiada, np. myśli, idee, fantazje itd., oraz przedmiotami, za które odpowiada tylko w części, gdyż wymagają one ponadto zewnętrznej informacji. Rozróżnieniu na zewnętrzne i wewnętrzne (transcendentne i immanentne) przedmioty odpowiadają stosowne typy aktów: spostrzeżenie udostępnia zewnętrzne przedmioty, natomiast przypomnienie, fantazyjne przedstawianie i myślenie, przedmioty immanentne. Przedmioty wewnętrzne świadomość sama wytwarza i utrzymuje, one są zawsze dla niej dostępne i w tym znaczeniu względnie niezależne od czasu. Natomiast przedmioty transcendentne, jako związane z pewnym punktem czasowym i pewną orientacją w przestrzeni, wymagają określonych, kwalifikujących aktów (czasoprzestrzennej motoryki), którymi świadomość musi się posłużyć.

Dopiero wraz z osadzeniem się przedmiotów nienależących do świadomości, świadomość staje się określoną jednością, każdorazowo dającą się oddzielić od świata otoczenia jako całość tego, co obce, inne, nie-świadomościowe. W wyniku tego odróżnienia świadomość konstruuje sens świata otoczenia jako niezależnego od siebie i przy-

żyć, a nie wewnętrzną samoświadomą jednością (całością) dla siebie. Przedstawiając tworzenie się systemu świadomości, kieruję się wskazówkami zawartymi w artykule: W. Bergmann, D. Hoffmann, *Selbstreferenz und Zeit: Die dynamische Stabilität des Bewusstseins*, Husserl Studies (1989)6, 155–175.

¹⁸ Zob. E. Husserl, *Medytacje Kartezjańskie*, dz. cyt., 48.

¹⁹ Tenże, *Idee I*, dz. cyt., 152–153.

pisuje światu aktywności, jakimi sama nie kieruje. Relacja między systemem a środowiskiem, wyznaczenie granic, dokonuje się w procesie kształtowania się i hierarchizowania systemu oraz w korelatywnym ustanawianiu swojego środowiska. W rezultacie, świadomość i świat otaczający stają się niewspółmiernymi, asynchronicznie biegnącymi systemami, każdy z jego własnym czasem. Świadomość zachowuje tożsamość dzięki funkcjonalnemu zamknięciu²⁰.

wiadomość, refleksyjnie różnicując aspekty doświadczania, może też w każdym przeżyciu dysponować pewną swobodą – „oscylować” pomiędzy odniesieniem do świata lub do samej siebie²¹. W akcie refleksji – np. spoglądając wstecz – może ujmować całość swoich minionych przeżyć, odwoływać się do doświadczeń wcześniejszych i porównywać je z aktualnymi. Może ująć siebie jako to konkretne Ja, z tym minionym i przemijającym czasem i ciągami przeżyć, czynić siebie tematem, tworzyć sądy i dostarczać, odnośnie do siebie, świadectw (oczywistości). W tym przede wszystkim dotyczących ciągów przeżyć, w których osiągnęła odróżnienie od otoczenia. Refleksja jest warunkiem świadomości różnicy między Ja i światem otoczenia²². Tworzenie się jednolitego systemu świadomości jest zarazem tworzeniem się sensu świata, w którym podmiot żyje, i stawianiem się podmiotem, czyli stopniowo tworzącej się świadomości siebie, jako podmiotu światowego – ucieleśnionego, uspołecznionego, jako istoty ludzkiej, jako życia doświadczającego świat (*Weltbewusstseinsleben*)²³.

Świadomość, refleksyjnie różnicując aspekty doświadczania, sposoby widzenia, rodzaje nastawień itd., uzyskuje dostęp do dziedzin re-

²⁰ Autoreferencyjnie odtwarza elementy swojej struktury, zwłaszcza pojęcia. Pojęcia mogą się pojawiać i funkcjonować jedynie przez odniesienie do innych pojęć, a nie do jakiś „bytów pozapojęciowych”. Zob. M.K. Calvo, *Rozumienie jako autopoietyczna samoobserwacja*, Przegląd Filozoficzny 7(1998)3, 181.

²¹ E. Husserl, *Idea fenomenologii*, tłum. z niem. J. Sidorek, Warszawa 1990, 89.

²² Tenże, *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass*, Erster Teil: 1905–1920, red. I. Kern, Den Haag 1973, 151; (*Phänomenologische Psychologie XIV*).

²³ Tenże, *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität, Texte aus der Nachlass*, Dritter Teil 1929–1935, red. I. Kern, Den Haag 1973, 287; (*Phänomenologische Psychologie XV*).

alności i irrealności, faktu i istoty. Potrafi wyróżnić grupy przeżyć, np. aktywności naukowe, sportowe, doświadczenia zawodowe. Tworzy się historyczna struktura świadomości – każdy typ jej aktywności ma swoje miejsce wyznaczone przez „prawa współlistnienia i następstwa w czasie egologicznym”²⁴. Struktura porządkuje przeżycia – nie zajmują one dowolnego miejsca w strumieniu świadomości. Przez operacje tego typu zwiększa się jej złożoność, głębia i gęstość. Tworzy się uwarstwienie, rozbudowują się struktury reprezentacji, które Husserl nazywa habitualnościami, oraz związki między nimi. Korelatywnie, świat podmiotu zyskuje nowe aspekty czy własności. Rozwój habitualności przebiega według określonego stylu, czy też habitualności i styl tworzą system świadomości jako całości – typową strukturę dla różnych *modi* świadomości i jednocześnie dla indywiduum jako osoby. Styl jest względnie trwały, gdyż świadomość, zmieniając się, zachowuje jednocześnie indywidualną przeszłość, w tym znaczeniu decyduje o tożsamości osoby. Jestem o tyle tą samą osobą, o ile w swoich postawach zachowuję konsekwencję, trwające nadal przeświadczenie, *resp.* pewien temat doświadczenia, sądu, radości, woli. Rdzeń osoby – trwałe i stałe Ja – nie mogłoby się konstituować, gdyby nie konstituował się stały i trwały strumień przeżyć, a więc gdyby przeżycia nie były dostępne ponownemu uchwytowaniu, zdolne do wystąpienia na nowo w przypomnieniach²⁵.

Ja, nabywając własności habitualne (np. względnie trwałe przekonania), „uzyskuje [swoje] specyficzne pierwszoosobowe określenia”²⁶. Dzięki temu ma swoją historię²⁷. Ja w refleksji uchwytuje siebie jako identyczne Ja każdego przeżycia (*cogito*), czyli towarzyszy każdemu przedstawieniu i określa swoją identyczność poprzez zachowanie konsekwencji w swoich postawach²⁸. W refleksji może odnosić się do sie-

²⁴ Tenże, *Medytacje Kartezjańskie*, dz. cyt., 108.

²⁵ Tenże, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga druga*, tłum. z niem. D. Gierulanka Warszawa 1974, 160 (*Idee II*).

²⁶ Tenże, *Medytacje Kartezjańskie*, dz. cyt., 152.

²⁷ Tenże, *Idee II*, dz. cyt., 419–420.

²⁸ „(...) każda nowa postawa ustanawia pewne trwające nadal przeświadczenie,

bie, jako mające te oto przekonania czy nastawienia. Co więcej, istnieje w ten sposób, że na trwale przyswaja i utożsamia się z własnościami habitualnymi, które powstały w następstwie „aktów zajmowania postawy”²⁹. Refleksji przypada ważna rola. Na przykład niezgodność z utrwalonymi postawami i przeświadczeniami – wartościami, pełni rolę sumienia: „Postępujemy słusznie, jeśli dowolny niezaangażowany obserwator, przenosząc się w nasze położenie, musiałby uznać nasze postępowanie. My przenosimy się sami w rolę nieuprzedzonego obserwatora, gdy nasze własne postępowanie osądzamy według poprawności”³⁰. Poprawne wartościowanie jest przeto dziełem refleksji, aktem odpowiedzialności za siebie³¹.

Korelatywnie w stosunku do struktur habitualności tworzy się znany podmiotowi otaczający świat oraz jego niestematyzowane horyzonty, możliwość antycypowania przyszłych postaw, stylu myślenia i działania. Własności habitualne pozostające jako „osad” wielokrotnie powtarzanych aktów, świadectwo jednostkowej historii, wyznaczają styl poznawczy podmiotu, motywują działania i stanowią też rodzaj samowiedzy, która umożliwi tożsamości Ja. Dzięki temu: „Ja nakreślone jest sobie samemu (...) jako Ja konkretne, istniejące wraz z indywidualnie określoną zawartością własnych przeżyć, zdolności, dyspozycji, jako doświadczany przedmiot, wytyczony z góry w pewnym horyzoncie i dostępny w drodze możliwego, *in infinitum* doskonałego i ewentualnie wzbogacanego doświadczenia”³².

Świadomość zapewnia ciągłość i spójność – powtarzalność motywów i zachowań, związek intencji i czynów – ich sensowny, z punk-

resp. pewien temat (temat doświadczenia, sądu, radości, woli), tak że od tej chwili ile razy ujmuję siebie jako tego samego, którym byłem przedtem, albo jako tego samego, który teraz jest i przedtem był, ujmuję także swoje tematy, tak jak je przedtem uznałem”. Tenże, *Idee II*, dz. cyt., 159.

²⁹ Tenże, *Medytacje Kartezjańskie*, dz. cyt., 97.

³⁰ Tenże, *Wykłady z etyki i teorii wartości 1908–1914*, tłum. z niem. L. Ostasz, Kraków 1991, 21.

³¹ Tamże.

³² Tenże, *Medytacje Kartezjańskie*, dz. cyt., 41.

tu widzenia historii podmiotu, przebieg dzięki wewnętrznym mechanizmom – własnym regułom. Uruchamiając np. szeregi motywacji, świadomość ujmuje wszystko, na co się kieruje, jako przedmiot: idealny, realny, indywidualny, empiryczny, ejdetyczny, itd.; jej kategorie porządkują owe przedmioty w klasy i od miejsca w systemie zależy też kwalifikacja przedmiotu: realnie istniejący, wyobrażony, możliwy, sprzeczny czy absurdalny. Przekonania zachowane i motywujące Ja są jego trwałym uposażeniem (*Habe*). Ja pozostaje tym samym, o ile zachowuje konsekwencję w aktach zajmowania postaw (*Stellungnahmen*), gdy przejmuje przekonania i tematy, tak jak je wcześniej ustanowiło, jako motywy swoich aktualnych postaw. Wraz z włączeniem się Ja w intersubiektywną komunikację, język, tradycję i historię Ja nabiera charakteru trwałego stylu – osobowej indywidualności³³.

3. PODSUMOWANIE

Przedstawiając Husserlowską teorię świadomości w świetle zasadniczych idei systemu autopoietycznego, zwróciliśmy uwagę szczególnie na czynność refleksji, na jej rolę i znaczenie dla kształtowania się struktury systemu i jego osobowego aspektu. Tożsamość jest rzeczą refleksji³⁴. O refleksji *stricto* można mówić od momentu, kiedy świadomość potrafi ująć siebie jako to konkretne Ja, z tym minionym i przemijającym czasem i ciągami przeżyć jako *modi* świadomego siebie podmiotu³⁵. W akcie refleksji może ujmować całość swoich minionych przeżyć, odwoływać się do doświadczeń wcześniejszych i porównywać je z aktualnymi. Samą siebie uczynić tematem: tworzyć sądy i dostarczać odnośnie do siebie świadectw. Przez kształtowanie i utrzymy-

³³ Tenże, *Idee II*, dz. cyt., 419–420.

³⁴ Pojęcie tożsamości dotyczy tego, jak rozumiemy siebie i co ma dla nas znaczenie; tego, co w każdym z nas najbardziej zasadnicze i szczególne: świadomego poczucia tożsamości jednostki, dążenia, aby zachować osobistą ciągłość, rozumienia siebie, utrzymania wewnętrznej solidarności z grupowymi ideałami i grupą. E.H. Erikson, *Identity and Life Cycle*, New York-London 1980, 109.

³⁵ E. Husserl, *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass*, dz. cyt., 151.

wanie własnej struktury świadomość wyzwala się od nacisku teraźniejszości (*Gegenwart*), dystansuje się wobec otoczenia, wobec swej własnej przeszłości i przyszłości, zwiększa efektywność, szybkość, intensywność i trwałość własnych operacji. Różnicując aspekty doświadczenia, sposoby widzenia, rodzaje nastawień itd., zyskuje pewną swobodę w typach odniesienia się do świata i do siebie. Sięgając do języka informatyki, znaczy to, że świadomość sama tworzy swój program (sama się programuje). Fakt ten stanowi o jej autonomii³⁶.

Podsumowując: świadomość jest podstawą świata ludzkiego życia we wszystkich jego aspektach, również w aspekcie osobowym. Wprawdzie wszystkie czynności duchowe dokonują się w horyzoncie świadomości i są jej szczegółowymi postaciami i modyfikacjami, jednak spośród nich refleksja ma największe znaczenie dla jedności, jednolitości, złożoności i efektywności systemu³⁷. Z punktu widzenia historii fenomenologii należy stwierdzić, że kolejne jej przekształcenia – realistyczna, transcendentna i genetyczna są etapami refleksji, refleksji jako „spojrzenia niezaangażowanego obserwatora”. Skoro rdzeniem metody fenomenologicznej i warunkiem możliwości fenomenologii jest refleksyjność świadomości, nic dziwnego, że fenomenologia nie ma żadnej z góry ustalonej logiki i metodologii, ponieważ swoją metodę i sens może uzyskać poprzez wciąż ponawiany namysł nad sobą³⁸.

BIBLIOGRAFIA

Bergmann W., Hoffmann D., *Selbstreferenz und Zeit: Die dynamische Stabilität des Bewusstseins*, Husserl Studies (1989)6, 155–175.

³⁶ Stąd też kluczowe w fenomenologii zagadnienie różnicy między tym, co immanentne, i tym, co transcendentne, dotyczy w pierwszym rzędzie czasowej autonomii świadomości, gdyż to ona umożliwia dystansowanie się świadomości wobec przedmiotów otoczenia, czyli transcendencję obiektów.

³⁷ Por. K. Gloy, *Wprowadzenie do filozofii świadomości. Problematyka i historia zagadnienia świadomości oraz samoświadomości*, tłum. z niem., T. Kubalica, Kraków 2009, 10.

³⁸ Zob. E. Husserl, *Phänomenologische Psychologie* VI, dz. cyt., 185.

- Calvo M.K., *Rozumienie jako autopoietyczna samoobserwacja*, Przegląd Filozoficzny 7(1998)3, 175–184.
- Erikson E.H., *Identity and Life Cycle*, New York-London 1980.
- Gloy K., *Wprowadzenie do filozofii świadomości. Problematyka i historia zagadnienia świadomości oraz samoświadomości*, tłum. z niem., T. Kubalica, Wyd. WAM, Kraków 2009.
- Husserl E., *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906–07*, red. U. Melle, *Husserliana XXIV. Gesammelte Werke*, Den Haag/Dordrecht 1984.
- Husserl E., *Idea fenomenologii*, tłum. z niem. J. Sidorek, PWN, Warszawa 1990.
- Husserl E., *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga pierwsza*, przełożyła i przypisała D. Gierulanka, PWN, Warszawa 1975.
- Husserl E., *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga druga*, tłum. z niem. D. Gierulanka, PWN, Warszawa 1974.
- Husserl E., *Logische Untersuchungen. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, t. II, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1993.
- Husserl E., *Medytacje Kartezjańskie*, tłum. z niem. A. Wejs, PWN, Warszawa 1982.
- Husserl E., *Phänomenologische Psychologie*, Vorlesungen Sommersemester 1925, Walter Biemel, Den Haag 1968.
- Husserl E., *Philosophie der Arithmetik*, Pfeffer, Halle 1891.
- Husserl E., *Postłowie do moich Idei*, tłum. z niem. J. Szewczyk, w: *Drogi współczesnej filozofii*, red. M. J. Siemek, „Czytelnik”, Warszawa 1978, 49–81.
- Husserl E., *Vorlesungen über Bedeutungslehre. Sommersemester 1908*, red. U. Panzer, *Husserliana XXVI*, Den Haag/Dordrecht 1987.
- Husserl E., *Wykłady z etyki i teorii wartości 1908–1914*, tłum. z niem. L. Ostasz, Kraków 1991.
- Husserl E., *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität. Texte aus dem Nachlass*, Erter Teil: 1905–1929, red. I. Kern, *Husserliana XIII*, Den Haag/Dordrecht 1973.

- Husserl E., *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität, Texte aus der Nachlass*, Dritter Teil 1929–1935, red. I. Kern, *Husserliana XV*, Den Haag/Dordrecht 1973.
- Luhmann N., *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1993.
- Maciejczak M., *Intencjonalność i znaczenie językowe*, Wyd. UKSW, Warszawa 2010.
- Maciejczak M., *Świadomość i sens. Kant, Brentano, Merleau-Ponty, Husserl*, Wyd. UKSW, Warszawa 2007.
- Zeleny M., *Autopoiesis: A Paradigm Lost?*, w: *Autopoiesis, Dissipative Structures and Spontaneous Social Orders*, red. M. Zeleny, Westview Press, Boulder 1980, 1–43.

REFLECTION IN HUSSERL'S THEORY OF CONSCIOUSNESS

Abstract. The paper takes into account Husserl's theory of consciousness and presents it in the light of the theory of autopoietic system. Consciousness is able to organize its elements, processes, levels and structure into a system only when is capable of reflection. Reflection is essential for unity and efficacy of consciousness.

Keywords: Husserl, phenomenology, reflection, consciousness